

i v básních epických, převážně baladických. V duchu lidové představitosti a humoru snažil se vystihnout charakteristické rysy národního života, což se mu s největším úspěchem podařilo v cyklu balad *Hloupý Honza* (1880), čerpajícím motivy, známé příběhy a postavy z pohádek. Quisovi bylo cizí improvizování, a dbal proto o formální vytříbenost strof i verše a o jejich rozmanitost.

Třebas nezanechal Quis jako básník v české poezii výraznou stopu, bylo jeho místo v české literatuře významné. Závažné byly jeho překlady, hlavně z němčiny: překládal Goetha, Schillera a Kleista. Cenná byla jeho práce při pečlivém vydávání některých základních děl a autorů českého písemnictví, například Havlíčkových spisů a korespondence, kritických článků Nerudových, Erbeny, Čelakovského a dalších. Cenné byly i jeho studie kritické a literárněhistorické. Značný význam mají konečně i Quisovy skromně psané memoáry – jeho *Kniha vzpomínek* (1902), zachycující zajímavé události, detaily a postavy národního a kulturního života na venkově i v Praze od 50. do 70. let, charakterizující úsilí ruchovské generace a přibližující čtenáři osobnost Nerudovu.

Karel Václav Rais

/ 1859 - 1926 /

Tvůrce realistických venkovských povídek a románů, soustředěných k rodinným neshodám a generačním sporům o majetek nebo k obětavé činnosti „zapadlých vlastenců“; citlivě zpodoboval starosvětského člověka, stáří a horskou krajinu. V pracích pro mládež vyslovil radostí skromného domova a venkovského dětství.

Narodil se v Lázních Bělohradě 4. 1. 1859 v rodině drobného rolníka a tkalce. Když po absolutoriu jičínského učitelského ústavu začal r. 1877 učit v Trhové Kamenici na Železných horách, byl zprvu zkrušen chudobou kraje i strastmi učitelského postavení. Od mládí do stáří s iniciativou i pokorou vykonával učitelské povolání; podílel se i na místní osvětové činnosti, psal články do pedagogických časopisů, sestavil obsáhlý přehled o vývoji škol na Královských Vinohradech v Praze. Nikdy však neutkvěl v roli „zapadlého vlastence“. Při všem zalíbení v lidovýchovné činnosti tíhl k literární tvorbě. Touha být co nejbliž kulturnímu centru ho vedla přes Hlinsko (1882–87) do Prahy. Tam také 8. 7. 1926 zemřel.

Po prvních fejetonech v Poslu z Budče 1878 a básních v Humoristických listech hledal „prostý kantůrek v pohorském městečku“ kontakty s V. Benešem Třebízským a J. Nerudou; J. Arbesovi (jemuž se v dopise představoval jako jeden z „kandidátů existence“) vděčil za první povzbuzení. Ve

sporech z konce 70. let sympatizoval spíš s odpůrci národního směru, se Sládkem hájil volnost každé poctivé literární práce. V 80. letech zdůrazňoval v umění hlavně ideu pravdy a českosti. Kritiku své práce ze strany moderny na konci století prožíval jako autor utvrzený – také mimořádnou popularitou své tvorby – v přednostech své metody, která tihla k realistickému zpodobování venkovského světa. Patřil mezi zakladatele a redaktory časopisu *Zvon*, jeho přátelský okruh tvořili A. Jirásek, A. Klášterský, J. Thornayer, M. A. Šimáček a Z. Winter.

Mládeži byly určeny četné Raisovy historické příběhy. Dětského hrdinu, který pomáhá svému okolí od bídy, trápení, stesku po vlasti a po domově, mají také autorovy obrázky ze současnosti. Příběhům a citovým zážitkům z dětství, obklopeného pohodou skromného domova, řadou prostých lidí a přírodou, dodává na bezprostřednosti osobní tón, blízkost lidové písní a ústnímu vyprávění (*Doma*, 1903; *Pod Zvičinou*, 1906; *Poslední léto*, 1924).

Pro dospělé psal Rais až do r. 1885 převážně verše. V satirických epigramech a alegoriích zesměšňoval poddanost a zjištnost, varoval před nesvorností národa (pseudonym Prokop Bodlák). Poukazoval k dějinám a k venkovu jako k pramenům kladných hodnot, k městu jako ke zdroji úpadku. Osobní zkušenosti i obecnější směřování české literatury odpoutávaly postupně Raisovu uměleckou pozornost od neutěšeného stavu soudobého veřejného života a od obecných ideálů a soustřeďovaly ji ke každodennímu bytí obyčejných lidí. Teprve v tuto chvíli, na odchodu do Prahy, začal spisovatel cílevědomě těžit ze znalosti lidového prostředí a kraje na Podzvičinsku a Hlinecku. Navázal na svoje počáteční fejetony, na venkovskou povídku Hálkovu a na prózu Nerudovu. Pod Nerudovou záštitou vyšel v Národních listech 1885 trojdílný obrázek *Z vlasařských pamětí*, Raisův vstup na pole prozaické povídky.

Pro Raise povídkáře není měřítkem českosti ani mravní síly to, co o sobě postavy říkají, co vyznávají, ale jak jednájí v denní praxi, nejčastěji přímo v rodině. I střízlivě pátravému pohledu autora, který vyznává v umění „věrnou pravdu“, se jako národně i lidsky nejzachovalejší jeví venkov. Krejčí Sejkora v povídce *Pro číslo* má do druhého dne došít nový kalmuk. Přesto jde ze své osady vánicí do sousedního městečka k učitelovi pro noviny. Žena mu vyčítá jeho vášeň pro čtení a pro svět, ale těší ji, že za mužem přicházejí sousedé na besedu. Povídka končí večerem: rodina spí, krejčí čte při svíčke Národní listy a hořce si uvědomuje, že to s národem nevypadá dobře. „Česká pravda“ je u Raise trpká; jedinou útěchou v ní a lékem proti beznaději jsou drobní lidé, kteří se na svých místech snaží pomáhat potřebným a nečekají za to ani uznání.

Poměrně rozsáhlé prozaické dílo K. V. Raise krouží kolem takto pojatého dobrého člověka a jeho postavení mezi lidmi. Podle toho, v jaké míře se lidskému jedinci daří volně jednat a získávat tím aspoň vnitřní zařadostiučinění, lze autorovy povídky a romány rozdělit do tří skupin.

V jedné vystupuje důvěřivý a plachý dobrák jako povolná oběť poměrů.

Pozornost se soustřeďuje k jedinci, kterého citová ztráta, tlak nejbližšího okolí i vlastní poddajnost vrhají do trýznivého osamění a zoufalých gest. Mariján v povídce *Odstrčený* obchází po matčině smrti svoje sestry a příbuzné. Z jejich nářků, klevet, posunků a návrhů i ubohý mrzák poznenáhlu vyrozumí, že je sám, všemi opuštěný; cestou domů se utopí, aby nebyl nikomu na obtíž. Hrdina románu *Kalibův zločin* (č. 1892), dědic pěkného hospodářství, trpí osamělostí v rodině, která se rozpadla ne tak matčinou smrtí, jako chamtivostí pozůstalých. Vychytralí příbuzní, vášeň ke Karle, která si starosvětsky neobratného a staršího mládence vzala na matčin nátlak, vůle udržet alespoň zdání rodinné pohody dlouho vedou jednání Vojty Kaliby. Posléze si však dobrácký muž začne uvědomovat, že s ním žena i její matka hrají falešnou hru, a vzpírá se jejich vyděračství. K dramaticky vyhoceném dialogu, který nese napjatý děj, přistupuje v těchto pasážích vnitřní monolog; vyjevuje rozpor mezi tím, jak se lidé tváří a jeví, a jací jsou, i hrdinovu tíseň z tohoto poznání. Kalibovu shovívavou trpělivostí k ženě ukončí zjištění, že Karla patří dávno jinému muži, který je otcem jejího dítěte. Záchvat bolestiplné mstivosti, v němž zabije svou ženu, přivodí vzápětí i jeho vlastní smrt.

Kaliba je obětí i mstitelem. V pozdějších Raisových románech převládají lidé obětovaní, nejednou přímo jakoby předurčení k útrapám a ztroskotání (*Stehle*, č. 1903; *Sírotek*, č. 1901). Šustrlojzl, hlavní postava románu *O ztraceném ševci* (č. 1918–19), se poněmčuje a ztrácí národu v důsledku toho, že jako člověk bojácný ustupuje ženě, která mu brání účastnit se veřejného života na česko-německém pomezí. Ohrožený je v těchto pozdních Raisových dílech každý, kdo pohrdne skromností, zatouží po majetku a chce prosazovat vlastní osobu na úkor druhých (*Na lepším*, č. 1899). Zklamání je téměř nevyhnutelným údělem vesničana, který se dá zlákat pozlátkem města (*Paničkou*, č. 1897). Jen v několika příbězích vyzní konfrontace člověka z vesnice a z města ve prospěch toho druhého. V povídce *Pes* přichází po letech do rodné chalupy na návštěvu z Prahy dělník. Otec i macecha přijímají nevídaného syna s obavami, aby něco nechtěl. Jediná bytost, která vítá bývalého člena domácnosti s radostí, je starý pes.

Protilehlý pól Raisova umění představují idyly. Rozmarným i tklivým příběhům se šťastným koncem dodával autor věrohodnosti tím, že je ponořil do minulosti (*Zapadlí vlastenci*) nebo že v nich konfliktní situace podával humorně (*Pantáta Bezoušek*, č. 1894; *Káča*, č. 1905). Učitelský mládenec Karel Čermák, hrdina románu *Zapadlí vlastenci* (č. 1893), přichází r. 1842 do zapadlé horské osady Pozdětína nerad – chudoba ho donutila zanechat studií. Postupně nabývá sebedůvěry, sblíží se s místními vlastenci, získává lásku Albínky z fary, její ruku a dobrou školu. Drobní lidé se svým humorem, se svými vášněmi i nezdary (románem se mihne několik případů lásek zmařených a krutých, jedna poznamenala také Čermákovu matku), zámožná vdova Žalačka, která usiluje získat Čermáka pro sebe, to jsou momenty, kterými Raisova idyla nabývá na umělecké živosti

a přitažlivosti. Horské prostředí svou drsností zvýrazňuje v postavách románu houževnatou nezdolnost i vzájemnou soudržnost, svým řádem navozuje dojem monumentálního prostoru, který všemu, co se v něm odehrává, dává slavnostní obrys. V povídce *Skleník* je panský pojezdny Karel Domorázek se svou mladou domácností pomlouván maloměstskou honorací, protože nevlastní parádní skleník. Domorázkova inteligentní a vtípná žena nakonec zesměšní povýšence tím, že si místo skleníku pořídí modernější kredenc.

Třetí, umělecky nejbohatší skupina Raisových děl je soustředěna k postavám, které nepřijímají měřítko okolního světa – kde si každý žije na svou pěst a hrabe do své kapsy –, ale jednají tak, aby prospívali a pomáhali tomu, kdo je lidsky nejpotřebnější. Praktickou lásku k bližnímu osvědčují u Raise převážně lidé staří, plní čínorodosti a lidské účasti vůči světu, který se jim vymkl z rukou. Oni to pozorují, trpí bezcitností a lakotou svých synů a dcer i opuštěností, ale snaží se jim všemi svými zbývajícími silami čelit (sbírka povídek *Výminkáři*, 1891). Starý Střihavka z povídky *Konec života* je pro své tři stovky vytržen z klidu výminkářské světničky. Rodina lakotného zetě se ho zbavuje v okamžiku, kdy zjistí, že je bez peněz. „Kmotránek jako růže“ s rezignací přijímá stěhování k nejchudší dceři do hor i přicházející smrt. Blaží ho, že úsporami pomohl vnučce ke šťastnému manželství.

Farář Kalous, hlavní postava románu *Západ* (č. 1896), se nerad smiřuje s bezmocí stáří, chorobou, opuštěností i pomyšlením, že míra jeho poslání v chudé horské končině je dovršena. Ztrácí jednu jistotu za druhou – sestru hospodyní mu odvádí smrt, synovec Prokúpek nemůže nastoupit na jeho místo. Z těchto i z dalších podobných ztrát se sebeodříkavý stařec vzpamatuje, ale stěhování z fary, k němuž ho nadřizený úřad nakonec donutí, přivodí jeho smrt. I když je postupně zbavován možnosti jednat, stále si uchovává schopnost starat se o svět, který mu byl kdysi svěřen a který on navzdory jisté nehostinnosti a drsnosti přijal za svůj. Hluboká psychologická charakteristika jen zřídka pracuje se samomluvou starce. Téměř všecko v *Západě* je ztvárněno v hovorech postav: jejich vnitřní rozpoložení, běh života i sociální a krajinná tvářnost „české Sibiře“ – Hlinecka. Hovory nesou nejen to, co se odehrává jakoby před čtenářovým zrakem, ale i to, co proběhlo a uzavřelo se dříve. V hovoru se smazává hranice mezi tím, jaké co je, a jak se to jeví dobrým lidem. Z hovoru postav vyplývá také vzácná útešná síla románu, tichá a smířlivá elegičnost. Pramenem krásné harmonie je také krajina, která souzní s postavami. Představuje se jakoby jejich očima, úkony denní práce, strhuje k sobě zvláštní zájem a málem si v románě osobeje postavení jednoho z hrdinů. Svým *Západem* patří Rais k prvním českým romanopiscům, kteří objevovali pohnuté románové „děje“ v duchovní čínorodosti jedinců odkázaných na sám pokraj bezmoci.

Rais byl mistrem povahokresby budované na zjevných projevech posta-

vy – na jejím zevnějšku, gestikulaci, hlasu, řeči a skutcích. Zajímal ho člověk v dialogu s lidmi, ať už se hovorem vyjevoval spor a svár, anebo lidská vzájemnost a soudržnost. Mnohostranným uplatněním přímé řeči se Rais lišil od vyprávěče Jiráska, s nímž mohl soupeřit v populárnosti. Jedna zásluha mu byla přiznávána všeobecně i těmi příslušníky mladších pokolení, kteří jeho způsob psychologické charakteristiky odmítali jako zjednodušující, – zásluha o umělecké povznesení lidového čtenáře a lidové četby.

František Jaromír Rubeš

/ 1814 - 1853 /

Obrozenský básník a prozaik; autor písňových textů společenského zpěvu a žertovných i vlasteneckých deklamovánek; v humoristických povídkách vtípný pozorovatel maloměstského života z první poloviny 19. století.

Narodil se 16. 1. 1814 v Čížkově u Pelhřimova jako syn nájemce pivovaru, studoval v Havlíčkově Brodě a v Praze, pobyt v bohosloveckém semináři po dvou letech přerušil, působil jako vychovatel v Bystřici, také při následujících právnických studiích v Praze a po nich byl vychovatelem v rodině malostranského sládky. Právní službu zastával krátce v Karlíně, s odchodem z Prahy r. 1847 a s počínající vleklou chorobou končí i jeho spisovatelská dráha. Zemřel ve Skutči 10. 8. 1853.

Ještě než začal v Tylových Květech otiskovat písně a humoristické básně, které mu rychle získaly popularitu, uplatňoval se jako humorista ve svém přátelském okolí; ve studentském pokoji, který nazýval „herberk“ (tj. noclehárna vandrovních tovaryšů), měl prý stěny pomalovány obrázky a žertovnými verši. Jeho tvorba i pak souvisela s atmosférou prostředí, v kterém se nejraději pohyboval: studentská a řemeslnická mládež, pivovary a hospůdky, společenský ruch české maloměstské společnosti. Národní sebevědomí, neproblematizovaná životní pohoda, pocit družnosti, smysl pro reálný detail a životní určitost, shovívavý úsměv nad slabůstkami lidí, s tím i bystrý postřeh toho, co je morálně pokřivené, lidsky prázdné a prospěchářské, – to je zhruba obvod Rubešova literárního díla a je to také sféra blízká zájmovému okruhu a obzoru jeho publika.

Některé jeho zhudebněné písně patřily do repertoáru společenského zpěvu (žertovná milostná *Svit, měsíčku, jasně*). Po Klicperovi pěstoval s veršovníckou rutinou deklamovánku, skladbu určenou k přednášení při společenské zábavě. Nejčastěji z ní promlouvá vlastenecká agitace (*Já jsem Čech!*), chvála radostí tohoto života (*Pivo; Dýmka*), humorný pohled